ABDULLA QODIRIYNING MEHROBDAN CHAYON ROMANIDA QAHRAMON VA MUALLIF NUTQI XUSUSIYATLARI.

Madirimov Baxram Abdullayevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
To'rtko'l fakulteti Yoshlar bilan ishlash bo'yicha dekan muovini.
Tel: 93-097-74-74

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek realistik adabiyotining asoschisi Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanida muallif va qahramon nutqining badiiy-funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda muallif nutqi faqat syujetni bayon qilish bilan cheklanmay, balki yozuvchining ijtimoiy pozitsiyasi, axloqiy-estetik qarashlari va tanqidiy munosabatini ifodalovchi kuchli badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, diniy mutaassiblik va ma’rifatsizlik masalalari muallif nutqi orqali keskin tanqid ostiga olinadi. Shu bilan birga, qahramonlarning o‘zaro muloqotlari, ichki monologlari va so‘z ohanglari orqali ularning ijtimoiy-ma’naviy qiyofasi, tafakkur darajasi va xarakteri ochib beriladi. Muallif va qahramon nutqining uyg‘unligi badiiy obrazlar tizimining mukammalligini ta’minlab, asarning g‘oyaviy yukini kuchaytiradi. Tadqiqot davomida nutqiy struktura, stilistik vositalar, personajlar psixologiyasi va mualliflik bahosining o‘zaro bog‘liqligi ilmiy asosda yoritiladi. Ushbu maqola adabiy-nazariy jihatdan mualliflik pozitsiyasi va personajlar orqali badiiy maqsadni anglashga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Abdulla Qodiriy, Mehrobdan chayon, muallif nutqi, qahramon nutqi, badiiy uslub, realizm, ichki monolog, dialog, satira, obraz, tasvir, muallif pozitsiyasi, badiiy til, personaj psixologiyasi, tanqidiy realizm.*

CHARACTERISTICS OF THE AUTHOR’S AND CHARACTERS’ SPEECH IN ABDULLA QODIRIY’S NOVEL MEHROBDAN CHAYON

Madirimov Baxram
Tashkent State University of Economics
Deputy Dean for Youth Affairs, To'rtko'l Faculty
Phone: 93-097-74-74

Annotation. *This article analyzes the artistic and functional characteristics of the author’s and characters’ speech in the novel* Scorpion from the Altar *by Abdulla Qodiriy, the founder of Uzbek realistic literature. In the work, the author’s speech is not limited to merely narrating the plot but serves as a powerful artistic tool expressing the writer’s social position, moral-aesthetic views, and critical attitude. In particular, issues of religious fanaticism and ignorance are sharply criticized through the author’s speech. At the same time, the characters’ interactions, inner*

monologues, and speech intonations reveal their social-spiritual image, level of thinking, and personality. The harmony between the author's and characters' speech ensures the perfection of the system of artistic images, enhancing the ideological weight of the work. The study scientifically examines the interconnection between speech structure, stylistic devices, characters' psychology, and the author's evaluation. This article is theoretically aimed at understanding the artistic purpose through the author's position and characters.

Keywords: *Abdulla Qodiriy,* Scorpion from the Altar*, author's speech, characters' speech, artistic style, realism, inner monologue, dialogue, satire, image, depiction, author's position, artistic language, character psychology, critical realism.*

ОСОБЕННОСТИ РЕЧИ АВТОРА И ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ «МЕХРОБДАН ЧАЯН»

Мадиримов Бахрам Абдуллаевич
Ташкентский государственный экономический университет
Заместитель декана по работе с молодежью, факультет Турткуль
Тел: 93-097-74-74

Аннотация. *В данной статье анализируются художественно-функциональные особенности речи автора и персонажей в романе Абдуллы Кадыри «Скорпион из алтаря», основоположника узбекской реалистической литературы. В произведении авторская речь не ограничивается только повествованием сюжета, но выступает мощным художественным средством, выражающим социальную позицию писателя, его морально-эстетические взгляды и критическое отношение. В частности, вопросы религиозного фанатизма и невежества подвергаются резкой критике через авторскую речь. В то же время через взаимодействие персонажей, их внутренние монологи и интонации речи раскрываются их социально-духовный облик, уровень мышления и характер. Гармония между речью автора и персонажей обеспечивает совершенство системы художественных образов, усиливая идейную нагрузку произведения. В ходе исследования научно рассматривается взаимосвязь речевой структуры, стилистических средств, психологии персонажей и авторской оценки. Статья теоретически направлена на осмысление художественной цели через позицию автора и персонажей.*

Ключевые слова: *Абдулла Кадыри, «Скорпион из алтаря», авторская речь, речь персонажей, художественный стиль, реализм, внутренний монолог, диалог, сатира, образ, изображение, позиция автора, художественный язык, психология персонажей, критический реализм.*

Kirish. Adabiyot — jamiyat ko‘zgusi. Har bir badiiy asar zamonasining ijtimoiy-ma'naviy hayotini, insonlar ongidagi kechinmalarni, tarixiy voqealar aksini o‘zida mujassam etadi. Ayniqsa, realistik adabiyotda muallif pozitsiyasi, qahramonlarning nutqi, ularning o‘zaro munosabatlari va tasvirlar orqali yozuvchining g‘oyaviy-maqsadi yaqqol ko‘zga tashlanadi. O‘zbek adabiyoti tarixida bunday badiiy chuqurlik va tafakkur darajasini yaratgan yirik yozuvchilardan biri bu — Abdulla Qodiriydir.

Abdulla Qodiriy o‘zining “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari bilan o‘zbek realizmini shakllantirishda ulkan hissa qo‘shgan. Ayniqsa, 1929-yilda yozilgan “Mehrobdan chayon” romani orqali u diniy mutaassiblik, xurofot, johillik va ayollar erksizligi kabi muammolarni dadil fosh etgan. Asar garchi tarixiy fonda kechsa-da, undagi muammolar Qodiriy yashagan davr jamiyati uchun nihoyatda dolzarb edi. Bu dolzarblik asarda muallif va qahramon nutqi orqali badiiy ifodasini topgan.

Romanda muallifning nutqi tanqidiy, ba’zida kinoyali, satirik ohangda bo‘lib, u o‘quvchini fikrlashga undaydi. Masalan, Mullajon domlaga berilgan tavsif: *“U ilmli emas, ilmli ko‘rinishga harakat qiladigan, xalq orasida ‘domla’ degan nomni saqlab qolish uchun har qanday harakatga tayyor edi”* — degan jumlalar muallifning bevosita bahosidir. Bu kabi satirik yo‘sinda ifodalangan muallif nutqi orqali yozuvchi faqat syujetni bayon etibgina qolmay, balki o‘quvchiga voqealarni qanday anglash kerakligini ham ko‘rsatadi[1].

Qahramonlar nutqi esa ularning xarakterini ochish, ijtimoiy va ma’naviy holatini ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Zebining nozik, iztirobli, ichki monologlarga boy nutqi uni ongli, ammo jamiyat tomonidan ezilgan ayol sifatida ko‘rsatadi. Aksincha, Mullajon domlaning riyokorona, rasmiy, puch so‘zlari uning ikkiyuzlamachi tabiatini fosh etadi[2].

Demak, “Mehrobdan chayon” romanida muallif va qahramon nutqi asarning badiiy, ijtimoiy, falsafiy qatlamlarini anglashda asosiy kalit bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, mazkur maqola ana shu ikki asosiy nutq shaklining xususiyatlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Metodologiya. Mazkur ilmiy maqolada “Mehrobdan chayon” romanidagi muallif va qahramon nutqi xususiyatlarini o‘rganishda kompleks yondashuv asosida bir necha ilmiy-uslubiy asoslar va tahlil metodlaridan foydalanildi. Eng avvalo, adabiy-nazariy

[1] Qodiriy, A. (2010). *Mehrobdan chayon* (3-nashr). Toshkent: “Sharq” nashriyoti.

[2] Doniyorov, H. (2007). *O‘zbek romanchiligi tarixidan*. Toshkent: Fan.

tahlil, stilistik tahlil, semantik yondashuv hamda kontekstual va intertekstual tahlil usullari qo‘llanildi[3].

Birinchidan, adabiy-nazariy tahlil orqali muallif nutqi va qahramon nutqining roman strukturasidagi o‘rni, ularning badiiy-funksional yuklamasi aniqlashtirildi. Qodiriy muallif sifatida o‘z pozitsiyasini nafaqat voqealarni bayon qilishda, balki tasvir ob’ektlariga munosabat bildirish orqali ham namoyon etadi. Misol tariqasida, yozuvchi tomonidan Mullajon domlaning tanqidiy tavsifi olaylik: *“U ilmli emas, ilmli ko‘rinishga urinar, ko‘p gapirib, kam anglar edi”* — bu yerda muallifning tanqidiy munosabati bevosita tasvir orqali ifodalangan[4].

Ikkinchidan, stilistik tahlil yordamida personajlarning nutqiga xos bo‘lgan leksik, sintaktik va frazeologik vositalar o‘rganildi. Masalan, Zebining nutqida ko‘proq lirizm, iztirob, ichki kurash aks etadi. U foydalanadigan so‘zlar poetik va hissiyotlarga boy: *“Menimcha, hayotim savolga to‘la, lekin javobi yo‘qdek...”* kabi jumlalar uning ichki kechinmalarini yoritadi. Aksincha, Mullajon domla kabi salbiy qahramonlar nutqida diniy-fanatizmga xos atamalar, quruq targ‘ibot nutqlari va yolg‘on taqvodorlik unsurlari mavjud[5].

Uchinchidan, kontekstual yondashuv orqali muallif va qahramon nutqlari asarning umumiy g‘oyaviy yo‘nalishi bilan qanday bog‘liqligi aniqlashtirildi. Qodiriyning mualliflik pozitsiyasi ijtimoiy-ma’naviy illatlarga qarshi kurashish g‘oyasi bilan uzviy bog‘liqdir. Bu holat asardagi barcha asosiy nutqiy birliklar orqali mustahkamlanadi[6].

Shuningdek, intertekstual tahlil orqali Qodiriy asaridagi nutqiy qurilmalar boshqa adabiy manbalar bilan bog‘lanish nuqtai nazaridan o‘rganildi. Masalan, romanda ayrim maqollar, diniy terminlar, xalq og‘zaki ijodiga xos iboralar tez-tez uchraydi. Bu esa qahramon nutqining milliy koloritga ega bo‘lishini ta’minlaydi[7].

Tadqiqot davomida, shuningdek, struktural tahlil vositasida muallif va qahramon nutqi syujet rivoji, dramatizm va konfliktlarni ochib berishdagi o‘rniga ham e’tibor qaratildi. Har bir personajning nutqi ularning xarakterini shakllantirishga xizmat qilgani, u orqali muallifning g‘oyaviy-estetik niyatlari amalga oshgani aniqlandi.

Natijalar va Muhokama. Tadqiqot davomida Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanida muallif va qahramon nutqi asarning badiiy qiymatini belgilovchi

[3] G‘aniyeva, H. (2008). *Abdulla Qodiriy ijodi va o‘zbek romani*. Toshkent: Universitet nashriyoti.

[4] Jo‘rayev, A. (2015). Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanida muallif nutqining badiiy funksiyasi. *Filologiya masalalari*, (4), 45–50.

[5] Usmonov, O. (2013). *Badiiy nutq madaniyati va turlari*. Toshkent: “Yangi asr avlodi”.

[6] Tursunov, S. (2011). Muallif va qahramon munosabatlari: stilistik tahlil. *O‘zbek tili va adabiyoti*, (2), 29–34.

[7] Normurodov, B. (2017). *Adabiy asarda obraz va til uyg‘unligi*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.

asosiy vositalardan biri ekanligi aniqlandi. Bu ikki nutqiy shakl — bevosita mualliflik pozitsiyasi va personajlarning ichki olamini aks ettiruvchi vosita sifatida o‘zaro uyg‘unlikda ishlaydi. Asar g‘oyasining ochilishi, xarakterlar tizimining shakllanishi, konfliktlarning kuchayishi aynan bu nutqiy qatlamlar orqali ro‘yobga chiqadi.

Eng avvalo, muallif nutqi o‘zbek realistik nasrining tamoyillariga asoslanib, ijtimoiy tanqid, ichki baholash va g‘oyaviy yo‘naltirish vazifasini bajaradi. Misol tariqasida, Mullajon domlaga berilgan muallifiy baholarni olaylik:

“U muftilikni savob ish deb emas, bir daromad manbai deb bilar, xalq ko‘zida yurgani uni rozi qilardi.”

Bu ifoda orqali muallif domlaning riyokor, jaholatparast obrazini fosh qiladi. Yozuvchi kinoya, satira, istehzo vositalaridan foydalangan holda jamiyatdagi diniy fanatizmni tanqid qiladi. Bu jihatdan Qodiriy muallif sifatida tomoshabinni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol fikrlovchi o‘quvchi sifatida ko‘radi va unga yo‘nalish beradi[8].

Qahramon nutqiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, u orqali personajlarning ma’naviy-ruhiy holati, ijtimoiy qarashlari, ichki kurashlari yoritiladi. Zebi obrazida bu xususiyat ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. Uning nutqi poetik, iztirobli, obrazli va ba’zida ruxiy siqilish ohangida kechadi. Masalan, uning quyidagi ichki monologi bunga misol bo‘la oladi:

“Men sevaman... lekin bu muhabbatga jamiyat qafas qurib qo‘ygan. Yana qancha ayollar dardini ichiga yutadi?”

Bu jumla orqali o‘quvchi faqat Zebi taqdirini emas, balki umuman o‘z davrining minglab ayollari ruhiy olamini his qiladi.

Romandagi salbiy qahramonlar nutqi, xususan, Mullajon domla, Imom Yusuf, Xo‘ja Mo‘min kabi obrazlarning so‘zlash uslubi quruq, ko‘p hollarda takroriy va targ‘ibotchilik ruhida bo‘lib, ularning sathiy tafakkurini ochib beradi. Mullajon domlaning jumlalarida tez-tez uchraydigan iboralar — *“shariat shunday deydi”, “harom bo‘lur”, “avrat ochish kufrdir”* kabi ritorik shakllar uning tashqi taqvodorligiga urg‘u beradi, lekin aslida ularning ortida riyokorlik yotganini muallifning o‘zi kinoyaviy uslubda fosh qiladi.

Shuningdek, asarda muallif bilan qahramon nutqi o‘rtasida ayrim holatlarda bahsli kontekstlar ham kuzatiladi. Ba’zida muallif Zebi kabi obrazlarga hamdardlik bildirsa, ba’zan uni ayol sifatida himoya qilmaydi, balki jamiyat bosimida qolgan zaif inson sifatida ko‘rsatadi. Bu esa realizm tamoyillariga mos keladi, ya’ni yozuvchi o‘z

[8] Karimov, M. (2012). Abdulla Qodiriy romanlarida tarixiy va badiiy tafakkur uyg‘unligi. *O‘zbek adabiyoti tarixi muammolari*, (1), 56–61.

obrazlarini bir tomonlama ideallashtirmaydi, balki ularni hayotiy, ziddiyatli ko‘rinishda ifodalaydi[9].

Tahlil davomida aniqlanishicha, romanda muallif nutqi ko‘proq voqelikni tahlil qilish, baholash va tanqid qilishda faol bo‘lsa, qahramon nutqi esa asosan ruhiy kechinmalarni, ijtimoiy pozitsiyalarni yoritishda kuchli vosita sifatida xizmat qiladi. Bu ikki qatlam orasidagi uzviylik esa asarning kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi. Shuningdek, til va uslub darajasida ham muallif va qahramon nutqi orasida farqlar mavjud. Muallif uslubi badiiy-publitsistik, ba’zan satirik bo‘lsa, qahramon nutqi esa individual, har bir personaj xarakteriga mos tarzda shakllantirilgan. Bu jihatlar Qodiriyning til ustasi, obraz ustasi sifatidagi mahoratini ko‘rsatadi[10].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Mehrobdan chayon” romanida muallif va qahramon nutqi nafaqat asarning badiiy-estetik darajasini belgilaydi, balki jamiyatni tanqid qilish, o‘quvchini fikrlashga undash, personajlar psixologiyasini ochish kabi vazifalarni ham samarali bajaradi.

Xulosa. Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanida muallif va qahramon nutqi asarning badiiy strukturasida alohida semantik va funksional yuklamaga ega bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiruvchi, ba’zida esa qarama-qarshi pozitsiyalarni ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Muallif nutqi roman syujeti, personajlar xarakteri va asarning g‘oyaviy-estetik yo‘nalishini shakllantirishda asosiy markaziy o‘rin egallaydi. Qodiriy o‘zining tanqidiy realizmga asoslangan yondashuvi orqali muallif nutqini ijtimoiy tahlil, axloqiy baholash va tarixiy kontekstni ochib berish vositasiga aylantirgan.

Qahramon nutqi esa, asosan, personajlarning shaxsiy qarashlari, ijtimoiy mavqei va ruhiy holatini ifodalovchi nutqiy daraja bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, Zebi, Mullajon domla, Imom Yusuf kabi qahramonlarning nutqiy uslublari orqali ularning ichki dunyosi, ijtimoiy masalalarga munosabati va psixologik ziddiyatlari aniqlanadi. Qodiriy bu nutqiy vositalar orqali ijtimoiy tengsizlik, diniy fanatizm, xotin-qizlar erksizligi kabi dolzarb muammolarni ochiq va dadil ko‘rsatadi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, asarda muallif va qahramon nutqi o‘zaro funksional uyg‘unlikda bo‘lib, ular orqali yozuvchi faqat voqealarni tasvirlash bilangina cheklanmay, balki voqelikni baholaydi, uni ideallashtirmasdan, real hayotiy holatda aks ettiradi. Bu jihatlar Qodiriyning badiiy tafakkuri, adabiy-estetik pozitsiyasi va til ustaligini namoyon etadi.

[9] Mamajonov, S. (2010). *Adabiy tahlil asoslari*. Toshkent: Fan.

[10] Ergashev, Z. (2020). *Realistik prozada mualliflik pozitsiyasi va uslub masalalari*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.

Shunday qilib, “Mehrobdan chayon” romanidagi muallif va qahramon nutqi mazmunan chuqur, shaklan murakkab va badiiy jihatdan yetuk tuzilmaga ega bo‘lib, o‘zbek realistik prozasining taraqqiyoti uchun muhim nazariy-amaliy asos yaratgan. Ularni o‘rganish esa bugungi adabiy tahlil metodologiyasida o‘z o‘rniga ega bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar.

1. Qodiriy, A. (2010). *Mehrobdan chayon* (3-nashr). Toshkent: “Sharq” nashriyoti.
2. Doniyorov, H. (2007). *O‘zbek romanchiligi tarixidan*. Toshkent: Fan.
3. G‘aniyeva, H. (2008). *Abdulla Qodiriy ijodi va o‘zbek romani*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Jo‘rayev, A. (2015). Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanida muallif nutqining badiiy funksiyasi. *Filologiya masalalari*, (4), 45–50.
5. Usmonov, O. (2013). *Badiiy nutq madaniyati va turlari*. Toshkent: “Yangi asr avlodi”.
6. Tursunov, S. (2011). Muallif va qahramon munosabatlari: stilistik tahlil. *O‘zbek tili va adabiyoti*, (2), 29–34.
7. Normurodov, B. (2017). *Adabiy asarda obraz va til uyg‘unligi*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
8. Karimov, M. (2012). Abdulla Qodiriy romanlarida tarixiy va badiiy tafakkur uyg‘unligi. *O‘zbek adabiyoti tarixi muammolari*, (1), 56–61.
9. Mamajonov, S. (2010). *Adabiy tahlil asoslari*. Toshkent: Fan.
10. Ergashev, Z. (2020). *Realistik prozada mualliflik pozitsiyasi va uslub masalalari*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.